

A modern polgári oktatási rendszer kiépülése és ellentmondásai

Az 1867-ben megkötött kiegyezés lehetővé tette a magyar gazdaság és társadalom fejlődését. E fejlődés jegyében egyre jobban növekedett az oktatásügyi költségvetés aránya: a korszak kezdetén az oktatásra jutó 1,8 százalékkal az ország nemzetközi viszonylatban nagyon elmaradottnak számított, a századforduló korában már 4,5 százalék, 1913-ban pedig 9,4 százalék jutott az oktatásra, kultúrára.

A költségvetési részesedés növekedésével lehetővé vált a társadalmi szükségletek kielégítését szolgáló iskolahálózat jelentős kiszélesítése. Az állam kiépítette az egyetemes irányítást, és végleges formát öltött a polgári jellegű iskolarendszer, amelynek irányításában kulcsszerepet töltött be az 1867-ben létrejött Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium.

A korszak kultuszminiszterei kitűnő tudósok, nagynevű politikusok voltak: majdnem valamennyien az Akadémia tagjai, sőt, közülük többen – *Eötvös József, Trefort Ágoston, Eötvös Loránd, Berzeviczy Albert* – az Akadémia elnökei; mások, így *Wlassics Gyula, Pauler Tivadar* az alelnöki tisztség viselői voltak.

Fontos momentumnak érezzük, hogy a miniszterek elődeik intézkedéseit, terveit folytatták, megvalósították. S ha a miniszterek személye változott is, a minisztérium vezető tisztségviselői, az ügyek tényleges intézői – akik maguk is kitűnő tudósok, értékes szakemberek voltak – helyükön maradtak, s ez a kontinuitás biztosította az oktatáspolitikai folyamatosságát.

A közoktatás egészében, de különösen ennek alsó fokán nagy befolyással rendelkeztek az addigi magyarországi iskolázásban jelentős érdemeket szerzett egyházak. Az iskolák felekezeti és a lakosság nemzetiségi megosztottsága között érdekes összefüggés alakult ki. A Magyarországon élő szerbek és románok részben a görögkeleti, a románok más része és a kárpátukránok a görög katolikus, a szlovákok pedig az evangélikus és a római katolikus egyházhoz tartoztak. A lakosságnak mintegy felét kitevő magyarság körében elterjedt római katolikus és protestáns vallásfelekezetek viszonyában viszont megváltozott a helyzet, mivel most már a protestáns birtokosok is helyet kaptak a kormánypártban. Tehát a katolicizmus és a protestantizmus közötti korábbi belső harc után most az okozott problémát, hogy a nemzetiségek az állam magyarosító szándékával szemben ragaszkodtak jogaikhoz, saját egyházi iskoláikhoz.

*

A kiegyezés után megalakuló magyar kormány első kultuszminisztere Eötvös József lett, aki ezt a tisztséget már 1848-ban is betöltötte. Rövid, négyéves miniszterségéhez fűződik a hazai iskolaügy polgári alapjainak megteremtése, a közoktatás korszerűsítésének megkezdése. Közoktatás-politikájának elvei között legalapvetőbb a művelődés szerepének kiemelése: a népnevelést tekintette a művelődés alapjának, a népnevelés fellendítésének végrehajtását az állam jogkörébe utalta. Az állam feladata a tankötelesség végrehajtásáról való gondoskodás; az iskolák létrehozása, fenntartása az egyházak és a községek feladata. E gondolatok alapján fogadtatta el 1868-ban az országgyűléssel a népisko-

lai oktatásról szóló törvényjavaslatát, amely először mondta ki Magyarországon törvény formájában a 6–12 éves gyermekek tankötelezettségét.

Eötvös törvénye meghatározta a népoktatás felépítését s a körébe tartozó intézmények – felső népiskola, polgári iskola, tanítóképző – szervezetét. Az új tantervek a közoktatás korszerűsítésére törekedtek: a művelődési anyagban egyre jobban előtérbe kerültek a polgári társadalom által igényelt szempontok. Az írás, olvasás, számolás mellett a természettan elemei is bekerültek a népiskola művelődési anyagába. Megkezdődött az iskolák építése, a tanuláshoz szükséges eszközök – tankönyvek, fali- és kézi térképek, földgömbök, természetrajzi és fizikai táblázatok, gyűjtemények – gyártása.

A dualizmus korszakán belül a leghosszabb ideig, 16 évig Trefort Ágoston viselte a kultuszminiszteri tisztséget. Oktatáspolitikai koncepciója leginkább abban tér el Eötvös felfogásától, hogy a felsőoktatást előnyben részesítette a népoktatással szemben, ezt bizonyítják építkezései, amelyek napjainkban is a felsőoktatás épületei, s egyetemi klinikái, amelyek a gyógyítás színterei. Az ország gazdasági fejlődése érdekében az ipari és kereskedelmi oktatásnak nagyobb súlyt biztosított, s ezzel lefektette a szakoktatás alapjait. A középiskolai oktatásra vonatkozó törvénye négy évtizedig maradt érvényben.

Három év alatt 55 modern, a korszerű pedagógiai elveknek megfelelő többemeletes iskola s közel 1000 tanterem épült meg. Elkészült a helyi tanterv, amely a speciális fővárosi viszonyokhoz igazította az állami tantervet. Megszervezték az iskolai szakfelügyeletet, bevezették az ingyenes népoktatást. A Bárczy által alapított Népművelés című folyóirat a pedagógusok orgánummá vált: ismertette a nyugat-európai és amerikai pedagógiai tanácskozásokat, az új könyveket, folyóiratokat, beszámolt a reformpedagógiai műhelyek munkájáról.

A századforduló korának közoktatás-politikája fokozott figyelmet fordított a művelődés magyar nemzeti jellegének kidomborítására, ezt a célt szolgálták a többségükben nemzetiségek lakta vidékeken létesített új állami iskolák. Folytatódott a magyarosítás a 20. század első évtizedeiben is. Apponyi Albert törvényeit, amelyek kimondták az elemi iskolai népoktatás ingyenességét, helytelenül összekötötték az erőszakos magyarosítással, s ezzel kiváltották a nemzetiségek ellenállását.

*

Az óvodák számának növekedése a nevelésügy e korszakban megfigyelhető nagyarányú fejlődésének velejárója; az óvodaügyről a 19. század végén törvény is született, amely szorgalmazta az óvodák állítását, s intézkedett az óvónőképzésről is.

A népoktatás szervezete az 1868. évi törvény elfogadása után alakult ki. A törvény széleskörű jogokat biztosított a felekezeti iskoláknak. Fenntartóik maguk választhatták tanítóikat, tankönyveiket. A törvény rendelkezett az iskolaépületekről, azok felszereléséről, taneszközöiről, a tantárgyakról, a tanulói létszámról. A tanítás nyelve az anyanyelv, de ahol ez nem magyar, ott – Trefort rendelete értelmében – a magyar nyelvet is tanítani kellett. A tanítók fejlődését, az iskolák egységes munkáját segítette a Néptanítók Lapja, amely több nyelven, több ezer példányban jelent meg, s amelyet minden iskola ingyen rendszeresen megkapott.

A népoktatás személyi és tárgyi feltételei tovább javultak a Trefort-korszakban. A népiskolák, a tanítók száma több ezerrel nőtt. A népiskolákban ipari tanműhelyek is létesültek. A népiskolai törvény jótékony hatást gyakorolt a fokozottabb iskolalátogatásra. A dualista korszak évtizedeiben több százezerrel nőtt az iskolába járó gyerekek száma.

A népiskolákban folyó oktatás tartalmát alapvetően a tantervek határozták meg. Az első, 1869-es tanterv a korabeli lehetőségekhez képest sokat tett a műveltség alapelemeinek

elsajátításáért, ösztönzött a megfigyelő-, gondolkodási és kifejezőképesség fejlesztésére. Az 1905. évi tanterv előtérbe állította a tanulók felkészítését a gyakorlati életre, nagyobb nyomatékot adott az erkölcsi és szellemi önállóságra nevelésnek. Ez a tanterv vette először figyelembe a játék, a szemléltetés, a kísérletek, a tanulói aktivitás fontosságát. A gazdasági fejlődés kedvező hatása megmutatkozott az iskolázási feltételek javulásában: az iskolák épületének, berendezésének, felszerelésének rendbehozásában, fejlesztésében.

Az alapismereteket nyújtó népiskola és a magasabb tanulmányokra előkészítő középiskola között helyezkedett el a polgári iskola, amelyet az 1868. évi törvény hozott létre. A népiskola IV. osztálya után a fiúknak hat, a lányoknak négyosztályos volt a polgári iskola, amely az alsó fokú hivatalnokréteg, rendőrségi, postai, vasúti altisztek, bírósági írnokok, kisebb tisztviselők utánpótlását szolgálta. Az új iskolatípus a kispolgárság érdeklődését váltotta ki. A polgári iskola gyakorlati jellegű volt; valóban az iparosok, kiskereskedők képzését is szolgálta. A tanulók száma egyre jobban növekedett, de csak az alsó négy osztályban; a felső két osztály fokozatosan elsovadt.

Az ipari és kereskedelmi szakoktatás e korszakban jelentős fejlődésen ment keresztül. A tőkés termelési viszonyok uralkodóvá válásával egyre nagyobb szükség volt képzetesebb munkaerőre, a gazdasági ügyvitel, az adminisztráció ellátására. A tanonciskolák mellett felső ipariskolák, felső kereskedelmi iskolák jöttek létre.

A jobb módú iparosok, kereskedők, értelmiségiek kedvelt iskolatípusa a középiskola. A polgári fejlődés igényei megkívánták a megbízható hivatalnoki és értelmiségi réteg képzését. A középiskola egyúttal felkészített a felsőfokú tanulmányokra. Trefort 1883. évi középiskolai törvénye egyenrangúnak, egyformán nyolc osztállyal ismerte el a gimnáziumot és a reáliskolát. A valóságban a gimnázium volt a népszerűbb, hiszen a gimnáziumi érettségi minden fajta felsőfokú tanulmány elkezdésére jogosított, a reáliskola viszont csak a műegyetemre, a tudományegyetem természettudományi szakjaira s a gazdasági-műszaki jellegű főiskolákra tette lehetővé a felvételt. A törvény egységesen szabályozta a tanórát, a tanítás szakszerűségét s érvényesítette az állam felügyeleti jogát.

A középiskolák tartalmi munkáját meghatározta az 1879-ben kiadott tanterv, amelynek vezérgondolata a nemzeti művelődés fontossága volt. Ekkor kerültek a gimnáziumi tananyagba a magyar irodalom, a népköltészet azóta klasszikussá vált alkotásai, de bekerültek a retorikus-nemesi műveltségéből átmentett elemek, így például a latin, sőt a görög nyelv is. E tanterv – bár a humán tárgyaknak, a klasszikus stúdiumoknak nagy óraszámot biztosított – a bevezetése utáni évtizedekben hozzájárult a korszerűbb műveltség kialakításához. A 19. század végétől rendszeressé váltak a tanulmányi versenyek, s internátus létesült a tanárjelöltek részére.

A század végétől kezdve szaporodtak a viták az egységes középiskola létrehozásáról, az oktatás tartalmi problémáiról. 1890-ben megszűnt ugyan a gimnáziumban a görög nyelv kötelező tanítása, de a természettudományos jellegű tárgyak nagyobb óraszámú tanítását a 20. század első évtizedeinek vitái sem tudták elérni.

A dualizmus korában a felsőoktatás erőteljesen fejlődött. Eötvösnek sikerült 1871-ben az abszolutizmus időszakában kialakult Politechnikumból a Műegyetemet létrehozni; az új intézmény számára megfelelő épület építtetéséről Trefort gondoskodott egy évtizeddel később. A budapesti tudományegyetem után az ország második tudományegyeteme Kolozsvárott, 1872-ben, már Trefort minisztersége idején alakult meg. Trefort mindkét városban nagyszabású egyetemi építkezéseket valósított meg: felépültek Budapesten az orvostudományi és természettudományi épületek, új tanszékek jöttek létre, kialakult a szemináriumi rendszer. A századforduló éveiben főleg *Wlassics Gyula* miniszteri időszakában folytatódott az egyetemi építkezések. Az ő nevéhez fűződik az a rendelet, amely engedélyezte – a jogi kar kivételével – a nők egyetemi tanulmányait. A művészeti jellegű felsőoktatás is a Trefort-korszakban bontakozott ki: festészeti mesteriskola, valamint – *Liszt Ferenc* vezetésével – a Zeneakadémia kezdte meg működését. A 20. század elején a

Lágymányoson felépült új Műegyetemen közgazdasági szakosztály jött létre; 1912-ben pedig a képviselőház elfogadta a pozsonyi és debreceni tudományegyetem felállítására vonatkozó javaslatot.

A korszak felsőoktatása valóban sokat tett azért, hogy a magyar tudományos és művészeti élet elérje a nyugat-európai országok színvonalát. A tudományos eredmények, találmányok – *Eötvös Lóránd*, *Puskás Tivadar*, *Kandó Kálmán*, *Bánki Donát*, *Csonka János* és mások működése – biztosították a magyar felsőoktatás nemzetközi rangját. A folyamatosan korszerűsödő képzés végül is elindítója lett sok nagy hírű magyar tudós és szakember – például *Teller Ede*, *Szilárd Leó*, *Neumann János*, *Kármán Tódor*, *Wigner Jenő* – nemzetközi pályafutásának.

*

A dualizmus korában, 1873-ban jött létre Pest, Buda és Óbuda egyesítéséből Budapest, amely pár évtized alatt milliós nagyvárossá nőtte ki magát. A huszadik század első évtizedeiben *Bárczy István* tanácsosként, majd polgármesterként sokat tett a fővárosi oktatásügy érdekében. Három év alatt 55 modern, a korszerű pedagógiai elveknek megfelelő többemeletes iskola s közel 1000 tanterem épült meg. Elkészült a helyi tanterv, amely a speciális fővárosi viszonyokhoz igazította az állami tantervet. Megszervezték az iskolai szakfelügyeletet, bevezették az ingyenes népoktatást. A Bárczy által alapított Népművelés című folyóirat a pedagógusok orgánumává vált: ismertette a nyugat-európai és amerikai pedagógiai tanácskozásokat, az új könyveket, folyóiratokat, beszámolt a reformpedagógiai műhelyek munkájáról. A tartalmi korszerűsítés érdekében gondolt Bárczy a tanárok, tanítók intézményes továbbképzésére, s ezért munkatársaival 1912-ben létrehozta s nagy sikerrel működtette a Fővárosi Pedagógiai Szemináriumot, Európa első pedagógiai továbbképző intézményét, amely a külföld érdeklődését is jogosan keltette fel.

*

A dualizmus korában tehát pozitívum az iskoláztatás nagyarányú kiterjesztése, az, hogy az iskola egyre növekvő szerepet kapott a társadalom mindennapi életében. Az is fontos, hogy gondot fordítottak az oktatási körülmények egészségügyi vonzatára: megfelelő padokra, a jobb világításra, a tisztaság, fűtés, szellőztetés körülményeinek javítására; felismerték a testmozgás szükségességét. Ugyanakkor az intézményrendszert a széttagoltság, a társadalmi szempontok szerinti elkülönülés jellemezte. A gazdasági fejlődés módosította a műveltség tartalmát, az igényeket az iskolával szemben. Egyre sürgetőbbé vált a középfokú oktatás tartalmi megújítása, a természettudományos tárgyak súlyának növelése – e korszakban mégsem került sor a középiskolai törvény módosítására.

A hivatalos oktatáspolitikában egyre inkább erősödtek a konzervatív vonások – ugyanakkor a liberális oktatáspolitikai jelentkezését, szép eredményeit láthatjuk a fővárosi oktatáspolitikában: a Fővárosi Pedagógiai Szeminárium működésében megfigyelhetjük a herbartianus pedagógia mellett a teret hódító reformpedagógiai irányzatokat is.

A jelentkező ellentmondások, problémák ellenére e sokszínű korszak mégis a modern magyar polgári oktatási rendszer kiépülése sikeres időszakának bizonyult.